

УДК 338.24

JEL O 17

DOI: 10.31471/2409-0948-2020-1(21)-103-114

Чиркова Юлія Леонідівна,
кандидат економічних наук, старший викладач кафедри
зовнішньоекономічної та митної діяльності,
Національний університет "Львівська політехніка"
вул. Митрополита Андрея, 5, м. Львів, 79013, Україна
e-mail: yuliya.l.chyrkova@lpnu.ua
ORCID <https://orcid.org/0000-0001-7315-9520>

Ванькович Юлія Михайлівна,
аспірантка кафедри адміністративного та фінансового менеджменту,
Національний університет "Львівська політехніка"
вул. Степана Бандери, 12, м. Львів, 79013, Україна
e-mail: yulia.bagnjuk@gmail.com
ORCID <https://orcid.org/0000-0001-6119-4169>

УДОСКОНАЛЕННЯ ПРОЦЕСУ КОНТРОЛЮВАННЯ ТІНЬОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ

Анотація. У статті висвітлюється процес контролювання тіньової діяльності підприємств, його сучасний стан та пропозиції авторів щодо його вдосконалення. Однією з найголовніших проблем нинішньої української економіки є тінізація економіки і, відповідно, це є причиною порушення законів, виникнення корупції та хабарництва, до того ж у різних галузях економіки. Головними факторами поширення тіньової зайнятості в країнах з перехідними економіками, експерти називають такі: ухилення від високого фіскального навантаження податками та соціальними внесками (у тому числі шляхом приховування частини зарплат) та недовіра до органів державного управління. Виділяються першочергові задачі процесу детінізації економіки. А саме: визначення оптимального рівня тіньової діяльності підприємств, визначення суб'єкта впливу, боротьба з ухиленням від оподаткування, зниження загального рівня оподаткування, прощення податкового законодавства, створення сприятливого інвестиційного клімату, розробка і реалізація програми, легалізація тіньових капіталів, упорядкувати регламентування зовнішньоекономічної діяльності, здійснення активної державної політики щодо стимулювання попиту на вітчизняну продукцію, забезпечення захисту прав приватної власності, формування стимулів у господарюючих суб'єктів для роботи в легальному секторі економіки, забезпечення прогресивних структурних перетворень економіки, забезпечити механізм функціонування ринкової конкуренції, боротьба з корупцією, захист легального національного виробника. Вирішення цих основних завдань забезпечить активізацію підприємництва в легальному секторі економіки. Скорочення масштабів тіньової діяльності підприємств - це не передумова проведення реформ, а їх результат, коли тіньові зв'язки будуть замінюватися класичними регульованими ринковими відносинами. Зменшення частки тіньової діяльності підприємств передбачає розробку і здійснення органами державної влади політики детінізації економіки, специфіка якої знаходить відображення в її структурі, цілях, задачах та напрямках. Заходи щодо детінізації економіки повинні йти в комплексі з заходами по структурній перебудові економіки.

Ключові слова: тіньова економіка, детінізація, удосконалення, процес контролювання, тіньова діяльність підприємств.

Yuliia Chyrkova

**PhD in Economics, senior lecturer at the Department of Foreign Trade and Customs
Lviv Polytechnic National University
5 Metropyta Andreia St., Lviv, Zip: 79013, Ukraine
e-mail: yuliya.l.chyrkova@lpnu.ua**

Yuliia Vankovich

**graduate student of the Department of Administrative and Financial Management,
Lviv Polytechnic National University
street Stepana Bandera, 12, Lviv, 79013, Ukraine
e-mail: yulia.bagnjuk@gmail.com**

IMPROVING THE PROCESS OF CONTROLLING THE SHADOW ACTIVITIES OF ENTERPRISES

Abstract. The article covers the process of controlling the shadow activities of enterprises, its current state and the authors' proposals for its improvement. One of the main problems of the current Ukrainian economy is the shadowing of the economy and, accordingly, this is the cause of law violations, corruption and bribery, as well as in various sectors of the economy. The main factors for the spread of shadow employment in countries with economies in transition, experts say, are: evasion of the high fiscal burden of taxes and social contributions (including by concealing part of salaries) and distrust of public administration. The priority tasks of the process of de-shadowing of the economy are highlighted. Namely: determining the optimal level of shadow activity of enterprises, determining the subject of influence, combating tax evasion, reducing the general level of taxation, simplifying tax legislation, creating a favorable investment climate, developing and implementing a program, legalizing shadow capital, streamlining foreign economic activity, implementation of an active state policy to stimulate demand for domestic products, ensuring the protection of private property rights, creating incentives for economic entities to work in the legal sector of the economy, ensuring progressive structural transformations of the economy, ensuring the mechanism of market competition, combating corruption, protecting the legal national producer. The solution of these main tasks will ensure the intensification of entrepreneurship in the legal sector of the economy. Reducing the scale of shadow activity of enterprises is not a prerequisite for reforms, but their result, when shadow ties will be replaced by the classic regulated market relations. Reducing the share of shadow activity of enterprises involves the development and implementation by public authorities of a policy of de-shadowing of the economy, the specifics of which are reflected in its structure, goals, objectives and directions. Measures to de-shadow the economy should be combined with measures to restructure the economy.

Key words: shadow economy, de-shadowing, improvement, control process, shadow activity of enterprises.

Вступ. Однією з найголовніших проблем нинішньої української економіки є тінізація економіки і, відповідно, це є причиною порушення законів, виникнення корупції та хабарництва, до того ж у різних галузях економіки. Головна економічна мета підприємства, яке здійснює тіншову діяльність, полягає в отриманні великих прибутків, частка котрих компенсує затрати матеріальні, а також втрати у моральному плані, що можуть виникати від ризику її реалізації. Внаслідок дуже високого рівня тіншової економіки в нашій країні маємо негативний вплив на стан економічних зв'язків та зниження конкурентоздатності на світовому рівні. Найчастіше тіншова діяльність в Україні поширена в галузях торгівлі, будівництва, нерухомості, грального бізнесу, в сферах транспорту та перевезення, громадського харчування, ЗМІ. Базовими суб'єктами тінізації економіки виступають підприємства, які здійснюють тіншову діяльність і, тим

самим, підривають всю економіку. Саме тому питання контролю за тіншовою діяльністю підприємств є нагальним і потребує наукового обґрунтування. Поширення тіншової діяльності підприємств негативно позначається на дієвості механізмів та інструментів глобального управління, управління національними економіками. Основними сучасними проблемами тінізації економічних відносин у глобальному вимірі визнано тіншову зайнятість та тінізацію фінансових потоків. Незважаючи на те, що проблема тінізації вже вийшла за межі національних економік, поки що відсутній цілісний та скоординований між країнами план дій щодо подолання тіншової діяльності підприємств. Чинні програмні документи або стосуються подолання її окремих проявів, зокрема відмивання «брудних» грошей, боротьбі з економічною злочинністю тощо, або спрямовані на протидію тіншовій економічній діяльності у масштабах національних економік.

Аналіз сучасних зарубіжних і вітчизняних досліджень та публікацій. Однією з перших праць, пов'язаних з вивченням проблем розповсюдження тіншової економіки в цілому, в науковій літературі відзначається стаття американського економіста П. Гутмана «Підпільна економіка» [1], надрукована у 1977 році, де здійснено аналіз тіншових процесів і зроблено висновок, що неврахованою економічною діяльністю більше нехтувати не можна. Серед західних фахівців, що займаються аналітичною оцінкою цього явища, найбільш прийнятним вважається поняття «тіншової економіки», визначене Е. Фейгом: протизаконна, свідомо приховувана економічна діяльність, що є легальною, не прихованою, але й такою, що не підлягає оподаткуванню і з різних причин не враховується офіційною статистикою [2]. Серед наукових видань з проблем тінізації економіки найбільш повно погляди на тіншові процеси в Україні відображені в роботах О. Турчинова, зокрема «Тіншова економіка: теоретичні основи дослідження» [3].

Висвітлення невирішених раніше частин загальної проблеми. Українське суспільство усвідомлює необхідність зменшення обсягів тіншової зайнятості, детінізації заробітної плати та пріоритетність застосування для цього економічних механізмів, більш результативних порівняно з адміністративними заходами відповідальності. Однак ефективність цих механізмів може бути забезпечена лише за умови розвитку і зміцнення взаємодії базових інституціональних суб'єктів ринку праці (держави, роботодавців і працівників) на принципах соціальної відповідальності та соціального діалогу. У зв'язку з цим, є потреба у посиленні соціального діалогу шляхом удосконалення структури системи трипартизму, що передбачає підвищення статусу органів соціального партнерства як на загальнодержавному, так і на галузевому й регіональному рівнях. Отже, у статті виходячи із структуризації економічних цілей і пріоритетів політики детінізації висвітлено рішення першочергових задач процесу детінізації діяльності підприємств.

Мета нашої статті – дослідити способи вдосконалення процесу контролювання тіншової діяльності суб'єктів господарювання.

Висвітлення основного матеріалу. Сучасна глобалізована економіка зумовлює подальшу «неформалізацію» зайнятості навіть у розвинутих країнах через поширення тимчасової роботи, зайнятості неповний робочий час, дистанційної роботи, субконтрактів та інших форм гнучкої зайнятості.

Головними факторами поширення тіншової зайнятості в країнах з перехідними економіками, експерти називають такі: ухилення від високого фіскального навантаження податками та соціальними внесками (у тому числі шляхом приховування частини зарплат) та недовіра до органів державного управління.

Так, відповідно до результатів дослідження Eurobarometer (служба вивчення суспільної думки при Європейській комісії), частка зарплат «у конвертах» у 27 країнах ЄС коливається від 1 до 23%. Кожен двадцятий житель Євросоюзу одержує «сіру» зарплату. В середньому по Євросоюзу показник складає 5% отримання тіншової заробітної плати [4].

Підвищення заробітних плат залежить переважно від темпів зростання економіки. Найбільша проблема – це низький потенціал зростання української економіки. Основними чинниками цієї фундаментальної проблеми є: несприятливий інвестиційний клімат;

скорочення попиту на кваліфіковану робочу силу; закриття високотехнологічних і переробних підприємств; корумпований державний сектор; монополізація базових секторів економіки; величезне боргове навантаження; нерозвиненість фінансових і товарних ринків; слабкі державні інститути; несприятлива демографічна ситуація; критична тінізація економіки.

А наслідком цього є макроекономічна розбалансованість, яку в інтегральній взаємодії з поширенням тіньової діяльності підприємств та обмеженістю ресурсів визнано «ключовими глобальними ризиками». Для України глобальні ризики проявляються в соціально-економічній і суспільно-політичній нестабільності через критично низький рівень та якість життя населення в даний час.

Таким чином, роль тіньової зайнятості як в світі, так і в Україні неоднозначна. З одного боку, цей вид зайнятості стримує падіння рівня життя населення і зростання безробіття; особи, що зайняті у цьому секторі, мають можливість вибору зручного режиму роботи, виробляють відносно дешеві товари і послуги, у тому числі і за рахунок ухилення від сплати податків. Однак, у першу чергу, це є вимушеною реакцією населення на низький рівень життя. В той же час, тіньова зайнятість породжує і комплекс соціальних проблем; в цьому секторі відсутні соціальні гарантії, контроль за умовами праці, якістю товарів і послуг; держава не отримує податків внаслідок приховування доходів від оподаткування.

Основними напрямками детінізації ринку праці є: перерозподіл обсягів страхових внесків між працівником та роботодавцем за умов збереження існуючого рівня або зменшення розриву між фактичною вартістю трудових ресурсів для роботодавця та фактичним обсягом отриманих коштів для працівника; запровадження «періоду очікування» для осіб, які не сплачували страхові внески до пенсійної системи, що виявляється у підвищенні віку виходу на пенсію для осіб, які не сплачували внески до пенсійної системи або сплачували їх не у повному обсязі; запровадження «періоду очікування» має компенсувати відсутність санкцій за недотримання норм законодавства; посилення зв'язку між фактично сплаченими страховими внесками та розміром пенсійного забезпечення; посилення відповідальності за ухилення від сплати податків і страхових внесків та поліпшення їх адміністрування, зокрема, збільшення штрафних санкцій за ухилення від оформлення трудових відносин між працівником і роботодавцем, запровадження карної відповідальності посадових осіб роботодавця за неоформлення трудових відносин з працівником, розширення повноважень Інспекції з питань праці щодо здійснення перевірок додержання законодавства про оплату праці.

Детінізація діяльності підприємств це процес, який включає комплексну систему дій, спрямований на усунення передумов та факторів виникнення та розвитку тіньової діяльності. Впровадження його в підсумку призведе до підвищення конкурентоспроможності на внутрішньому та глобальному ринку як національних господарюючих суб'єктів, так і країни в цілому.

В основі політики щодо детінізації економіки лежить система цілей які забезпечують зменшення масштабів тіньового сектора економіки, а також формування економічно обґрунтованої системи управління процесом детінізації економіки. Конкретизація основних економічних цілей (табл. 1) передбачає їх обґрунтованість, виділення існуючих проблем і пріоритетних завдань. Сукупність цілей і завдань повинна відповідати цілям не тільки зменшення масштабів тіньового сектора економіки, а також перебувати у межах цілей і завдань національної економічної політики та зокрема політики структурної перебудови економіки.

Здійснення даних цілей можливе лише поетапно, що обумовлено складністю, масштабністю та відсутністю в економіці України прикладів подібних взаємопов'язаних перетворень в економічній, політичній та соціальній сферах. Виходячи з цілей необхідне рішення наступних першочергових задач (табл. 2).

Структуризація економічних цілей і пріоритетів політики детінізації економіки України

Ціль	Сутність цілі
Мінімізація рівня тіньової діяльності підприємств	<ul style="list-style-type: none"> – перехід до сучасної моделі соціально-орієнтованої економіки – орієнтація на масштаби тіньової діяльності підприємств в розвинутих країнах – зростання рівня соціального захисту (освіта, охорона здоров'я, пенсійне забезпечення) і добробуту населення
Активізація попиту в легальному секторі економіки	<ul style="list-style-type: none"> – зростання сукупного попиту – відновлення виробництва в матеріальній сфері – створення і зростання виробництва в галузях 5-го і 6-го технологічних укладів – зростання доходів населення за допомогою державного регулювання мінімальної зарплати і зростання пенсійного забезпечення – створення конкурентного середовища в економіці – захист внутрішнього ринку від демпінгу з боку іноземних товаровиробників
Створення мотивів і стимулів у господарюючих суб'єктів працювати в легальному секторі економіки	<ul style="list-style-type: none"> – застосування прямих і непрямих методів стимулювання роботи в легальному секторі економіки – заходи щодо стимулювання створення нових робочих місць – зниження рівня оподаткування та спрощення податкової системи
Залучення капіталів тіньового сектора економіки у пріоритетні галузі легального сектора економіки	<ul style="list-style-type: none"> – формування стимулюючого економічного середовища (законодавчого, податкового, митного) – створення умов для легалізації капіталів як вивезених за національні кордони, так і функціонуючих всередині країни – розвиток фондового ринку
Підвищення конкурентоспроможності легального сектора економіки	<ul style="list-style-type: none"> – державне стимулювання структурних змін в економіці – підвищення ефективності органів державної влади у сфері захисту конкуренції, обмеження впливу монополій – зміни у зведеному державному бюджеті з збільшенням частки місцевих бюджетів
Структурна перебудова економіки	<ul style="list-style-type: none"> – розвиток галузей 5-го і 6-го технологічних укладів – розвиток галузей які виробляють кінцевий продукт – інноваційна модернізація в базових галузях економіки

Джерело: складено на основі [5]

Першочергові задачі процесу детінізації економіки

Задача	Сутність задачі
1. Визначення оптимального рівня тіньової діяльності підприємств	Оптимальний рівень тіньової діяльності підприємств повинен визначатися ґрунтуючись на Методиці розрахунку рівня економічної безпеки України і середньому рівні тіньової діяльності підприємств в розвинутих країнах
2. Визначення суб'єкта впливу	У тіньовій економіці працюють різні соціальні групи, які переслідують різні інтереси. Таким чином, співвідношення заходів прямого і непрямого характеру необхідно визначати для кожної соціальної групи
3. Боротьба з ухиленням від оподаткування	Вибір найбільш оптимальної комбінації з існуючих підходів щодо боротьби з ухиленням від оподаткування
4. Зниження загального рівня оподаткування	Визначення загальної кількості податків та їх рівня виходячи з досвіду країн з найбільш сприятливими умовами для розвитку бізнесу та умовами аналогічними вітчизняним на початок проведення податкової реформи
5. Спрощення податкового законодавства	Спрощення вітчизняного податкового законодавства через відсутність в ньому обґрунтованої концепції і системного підходу в оподаткуванні, а також його методичної складності, заплутаності та суперечливості
6. Створення сприятливого інвестиційного клімату	Впровадження комплексу адміністративних та економічних інструментів для залучення капіталу тіньового сектору економіки, в легальний сектор економіки
7. Розробка і реалізація програми, легалізація тіньових капіталів	Розробка та впровадження програми спрямованої як на тіньові капітали, які були вивезені за національні кордони, так і функціонуючі всередині країни
8. Упорядкувати регламентування зовнішньоекономічної діяльності	Усунення наявних недоліків у податковому та митному законодавстві для перешкоджання: контрабанді, заниження та завищення митної вартості (залежно від типу застосовуваних митних махінацій) і інших форм тіньової діяльності існуючих у зовнішньоекономічній діяльності
9. Здійснення активної державної політики щодо стимулювання попиту на вітчизняну продукцію	Зміна державної економічної політики в напрямку розширення внутрішнього платоспроможного попиту на вітчизняні товари
10. Забезпечення захисту прав приватної власності	Реформа судової системи для забезпечення захисту прав приватної власності
11. Формування стимулів у господарюючих суб'єктів для роботи в легальному секторі економіки	За допомогою прямих і непрямих інструментів державного регулювання економіки створити у господарюючих суб'єктів бажання працювати в легальному секторі економіки
12. Забезпечення прогресивних структурних перетворень економіки	Політику детінізації економіки необхідно проводити в ув'язці з реалізацією державної політики щодо структурної перебудови економіки, щоб забезпечити прогресивні структурні перетворення економіки за рахунок капіталів тіньового сектора економіки (на першому етапі її реалізації)
13. Забезпечити механізм функціонування ринкової конкуренції	Оздоровити інститути ринкової економіки, знизити монополізацію економіки, створити рівні умови господарювання
14. Боротьба з корупцією	Реальна, а не декларативна, боротьба з корупцією на всіх рівнях державної влади
15. Захист легального національного виробника	Захист легального виробника від демпінгу з боку підприємств тіньового сектора економіки, а також транснаціональних корпорацій

Джерело: складено на основі [5]

Розглянемо детальніше сутність задач:

1. Визначення оптимального рівня тіньової діяльності підприємств. Даний рівень повинен бути реальним, так як повністю ліквідувати таке явище як тіньова економіка практично неможливо. Процес зменшення рівня тіньової діяльності підприємств повинен відбуватися в два етапи:

I. Перший етап – зниження рівня тіньової економіки до 30% ВВП, що відповідає граничному рівню тіньової діяльності підприємств, вище якого настає загроза економічній безпеці країни [5];

II. Другий етап – зниження рівня тіньової діяльності підприємств до 16,3% ВВП, що відповідає середньому рівню тіньової діяльності підприємств в розвинутих країнах.

Дані орієнтири випливають з досвіду існування тіньової діяльності підприємств в країнах з ефективно функціонуючою ринковою економікою, а також досвіду використання стратегії щодо детінізації економіки в країнах з перехідними економічними системами, що мали на початок реформ порівнянний з Україною рівень тіньової діяльності підприємств або навіть більший (наприклад, Сінгапур). Таким чином, досягнення даних рівнів тіньової діяльності підприємств є цілком досяжною метою.

2. Визначення суб'єкта впливу. У тішовій економіці працюють різні соціальні групи, які переслідують різні інтереси. Так, господарюючі суб'єкти, які змушені працювати в тішовому секторі економіки, здатні стати реальним фактором економічного зростання при переході в легальний сектор економіки. Застосування заходів непрямого характеру до них буде більш ефективним в порівнянні з прямими адміністративними заходами. Виходячи з цього, необхідно зміщення акценту з репресивних заходів на вдосконалення правової бази, спрощення системи оподаткування, зниження рівня загального податкового навантаження. З іншого боку, необхідний прямий державний контроль за дотриманням існуючих законів. Таким чином, реалізація стратегії детінізації економіки вимагає модернізацію структури державного управління.

3. Боротьба з ухиленням від сплати податків. Для вирішення цього завдання було запропоновано достатньо багато концепцій. Можна згрупувати їх по п'яти основним напрямкам [6].

A. Утилітаристський підхід – даний підхід передбачає, що при зниженні рівня оподаткування, господарюючим суб'єктам стане менш вигідно перебувати в тішовому секторі економіки і вони перейдуть в легальний сектор економіки і перестануть приховувати свої доходи. Попри прийняття в Україні нового Податкового кодексу [7], витрати в легальному секторі економіки все ще значно перевищують їх в тішовому секторі економіки, що не стимулює підприємців добровільно залишити тішовий сектор економіки.

B. Конвенціональний підхід – близький за змістом до утилітаристського підходу. Згідно з ним для максимізації корисності суб'єкти прагнуть мінімізувати витрати і максимізувати корисність. Податки є витратами для платника податків. Сплачуючи податки, платник податків, повинен отримувати щось взамін, тобто він повинен отримувати від держави за сплату податків певну корисність. Низький рівень сплати податків в Україні каже про те, що корисність, яку надає держава, не відповідає потребам платників податків. Таким чином, держава повинна приносити корисність як домогосподарствам, так і фірмам, а також повинна нести відповідальність як перед окремим домогосподарством або фірмою, так і перед усім суспільством. Крім того, потрібно також звернути увагу на існування прямого зв'язку між ухиленням від сплати податків з можливістю уникнути сплати податків. Якщо існує можливість безкарно не платити податки, то платник податку скористається нею, незалежно від того яка їх величина. Тому питання про зниження податків потрібно проводити одночасно з усуненням лазівок у законодавстві, які дозволяють уникнути сплати податків взагалі.

Таким чином, проблему оптимальних податкових вилучень потрібно перевести в площину «ціна – якість». Тобто рівень оподаткування може бути і 10%, і 50% від доходу

платника податку, якщо корисність яку надає держава буде становитиме таку ж величину. Необхідно, щоб платник податків точно знав, на що йдуть податки і, таким чином, буде більш прихильно ставиться до необхідності їх сплати.

В. Правовий підхід. Даний підхід пов'язаний з вдосконаленням законодавства. Існує два основних підходи до того, як це здійснювати: а) перший - «імпортувати» законодавство з країн, де воно вже пройшло успішну апробацію ринком; б) другий – намагатися легалізувати вже існуючі неформальні норми.

Г. Силовий підхід – даний підхід пов'язаний з посиленням санкцій проти суб'єктів, які функціонують в тіньовому секторі економіки. Засобами реалізації є:

а) по-перше, посилення тиску на тіньовий сектор економіки при збереженні існуючого рівня оподаткування. Дана політика, в першу чергу, відбивається на підприємствах, які функціонують переважно в легальному секторі економіки, а також підприємствах, функціонуючих одночасно в обох секторах економіки. Вона здатна ускладнити їх діяльність і не буде сприяти легалізації їх діяльності;

б) по-друге, усунення різних податкових режимів, пільг і преференцій окремим підприємствам і галузям; нанесення точкових, сфокусованих ударів по ключовим елементам тіньової інфраструктури, яка використовує «дірки» в законодавстві забезпечує ефективне ухилення від сплати податків.

Ускладнює реалізацію даного шляху в Україні залученість силових структур, структур державного управління і судової системи в тіньовій інфраструктурі, оскільки їх залежність від цієї інфраструктури виступає однією з основних причин такого низького ризику діяльності по ухиленню від податків в Україні.

Д. Культурно-нормативний підхід. Він має бути спрямований на удосконалення соціальних норм в напрямку покращення умов життя населення України, формування у домогосподарств і господарюючих суб'єктів лояльного відношення до держави та державних органів влади, прищеплення поваги до законів та нормативно-правових актів, як центральних органів влади, так і органів місцевого самоврядування, закріплення у свідомості категоричного неприйняття будь-яких уявлень про пошук шляхів обходу діючого законодавства. Зусилля щодо зміцнення податкової моралі можуть дати результат, якщо населення і господарюючі суб'єкти вдасться переконати в тому, що громадські послуги, що фінансуються з бюджету за рахунок податкових надходжень, підвищують їхній добробут. Однак тут не треба сподіватись на швидкий результат по вирішенню вказаної проблеми, оскільки тіньові дії міцно вкоренились, як в господарську, так і побутову практику.

Розглянуті вище підходи доповнюють один одного, так як не існує єдино правильного рішення для боротьби з ухиленням від сплати податків.

4. Зниження загального рівня оподаткування. Визначення загальної кількості податків та їх рівня виходячи з досвіду країн з найбільш сприятливими умовами для розвитку бізнесу та умовами аналогічними вітчизняним на початок проведення податкових реформ.

5. Спрощення податкового законодавства. Українському податковому законодавству властива відсутність обґрунтованої концепції та системного підходу в оподаткуванні, а також методична складність і заплутаність, крім того, йому властива суперечливість (по складності податкової системи України займає 181 місце у світі [8], являє собою одну з найскладніших у світі). Крім того, необхідно забезпечити рівність і справедливість збору податків у всіх сферах і галузях суспільного виробництва.

6. Створення сприятливого інвестиційного клімату. Як відомо, іноземні інвестиції, в тому числі і прямі іноземні інвестиції, надзвичайно чутливі до інвестиційного клімату, а значить малоймовірно, що навіть при його поліпшенні відразу почнеться їх приплив в економіку України. А значить, в першу чергу, необхідно залучати капітал тіньового сектора економіки. Економічне зростання, яке почнеться, буде базуватися на

галузях, куди вдалося залучити капітали тіньового сектора економіки. Це, в свою чергу сприятиме залученню капіталу іноземних інвесторів.

Для досягнення цих цілей необхідні зусилля з боку держави для забезпечення притоку капіталу тіньового сектора економіки як в старі, так і в нові галузі економіки: на модернізацію і заміну основних фондів, посилення інноваційно-інвестиційної діяльності, створення нових підприємств. Крім того, для зниження транзакційних витрат, держава повинна розробити та впровадити комплекс заходів з модернізації загальноекономічної інфраструктури (транспортної, виробничої, системи професійної освіти тощо), довівши її до рівня характерного розвиненим країнам, що в підсумку підвищить ефективність економіки і створить передумови для сталого економічного зростання.

Інвестиційний потенціал тіньового сектора економіки в даний час перетворюється в стратегічний ресурс держави, інтегрований у систему економічних і політичних відносин. Оскільки цей потенціал тіньового сектора економіки в даний час є практично єдиним ресурсом для структурної перебудови економіки державну політику детінізації можна визначити як дії державних органів влади, котрі необхідно спрямувати на підтримку і розвиток усіх форм господарської діяльності в легальному секторі економіки.

В даний час в Україні існує економічна необхідність і політична можливість створити умови формування стимулюючого інвестиційного клімату в економіці через формування єдиної стимулюючої політики в податковій, фінансовій, бюджетній сферах. Однак, при її здійсненні окрім створення загальної інвестиційної привабливості економіки, необхідно здійснювати науково обґрунтовану програму по залученню інноваційно-інвестиційного ресурсу тіньового сектора економіки в стратегічні галузі економіки. Тобто заходи держави щодо стимулювання надходження інвестицій повинні сконцентруватися на мотивах і стимулах, якими керуються інвестори при розміщенні основних виробничих потужностей, науково-дослідних і дослідно-конструкторських організацій тощо. Сьогодні необхідно не просто поліпшення інноваційно-інвестиційного клімату, а його докорінна зміна [9,10,11]. Для цього будуть потрібні кардинальні заходи, які спрямовані на формування загальних умов розвитку розвинутих ринкових відносин, інституційні та структурні зміни, наслідком яких стане створення сучасної ефективної ринкової економіки.

7. Розробка і реалізація програми легалізації тіньових капіталів. Програма повинна бути спрямована на тіньові капітали, які були вивезені за національні кордони, так і функціонуючі всередині країни. Вона повинна містити як заходи політичного, так і економічного характеру, які пов'язані з перетворенням капіталів тіньового сектора економіки, в реальний інноваційно-інвестиційний ресурс для легального сектора економіки України.

8. Упорядкувати регламентування зовнішньоекономічної діяльності. Сутність задачі є усунення наявних недоліків у податковому та митному законодавстві для перешкоджання: контрабанді, заниження та завищення митної вартості (залежно від типу застосовуваних митних махінацій) і інших махінацій існуючих у зовнішньоекономічній діяльності, які є одними з найпоширеніших видів тіньової діяльності, що завдають значні збитки економіці України.

9. Здійснення активної державної політики щодо стимулювання попиту на вітчизняну продукцію. Необхідне проведення активної державної політики щодо стимулювання попиту на вітчизняну продукцію. Основою економічного зростання на першому етапі має бути розширення внутрішнього платоспроможного попиту на вітчизняні товари, в основному за рахунок заміщення імпортової продукції (можливість імпортозаміщення наочно показала харчова галузь української економіки, де національним виробникам вдалося частково витіснити імпорт в своїх секторах). На другому етапі, у міру формування виробничих можливостей і розширення масштабів внутрішнього платоспроможного попиту, збільшується потенціал розвитку української економіки на власній базі і відповідно зростатиме експортний потенціал.

10. Забезпечення захисту прав приватної власності. Основу товарного виробництва і відповідно ринкової економіки складає приватна власність. Відсутність її захисту позбавляє господарюючих суб'єктів бажання здійснювати діяльність у легальному секторі економіки, що призводить до зростання тіньового сектора економіки. Тому необхідний реальний, а не декларативний, захист прав приватної власності.

11. Формування мотивів і стимулів у господарюючих суб'єктів для роботи в легальному секторі економіки. За допомогою прямих і непрямих інструментів державного регулювання економіки вдається створити у господарюючих суб'єктів бажання працювати в легальному секторі економіки.

12. Забезпечення прогресивних структурних перетворень економіки. Політику детінізації економіки необхідно проводити в ув'язці з реалізацією державної політики щодо структурної перебудови економіки, щоб забезпечити прогресивні структурні перетворення економіки за рахунок капіталів тіньового сектора економіки (на першому етапі їх розвитку).

13. Забезпечити механізм функціонування ринкової конкуренції. Оздоровити інститути ринкової економіки, що забезпечують функціонування механізму конкуренції. Знизити монополізацію окремих секторів економіки фінансово-промисловими групами. Створення рівних умов для всіх суб'єктів господарювання незалежно від форм власності і розмірів, а також забезпечення рівної віддаленості суб'єктів господарювання від влади.

14. Боротьба з корупцією. Реальна, а не декларативна, боротьба з корупцією та хабарництвом.

15. Захист легального національного виробника. Захист від демпінгу з боку транснаціональних корпорацій які користуються перевагами міжнародного поділу праці, ефекту масштабу виробництва, доступу до джерел дешевого капіталу тощо.

Вирішення цих основних завдань забезпечить активізацію підприємництва в легальному секторі економіки. Для ефективного зменшення тіньового сектора економіки необхідно провести докорінні зміни в макроекономічній політиці, які спрямовані на перехід не до валового зростання показників, а до якісного зростання ефективності функціонування економіки, що створює умови виникнення і розвитку виробництва в легальному секторі економіки та переходу на інноваційно-інвестиційний шлях розвитку.

Скорочення масштабів тіньової діяльності підприємств - це не передумова проведення реформ, а їх результат, коли тіньові зв'язки будуть замінюватися класичними регульованими ринковими відносинами. Це стане можливим тоді, коли об'єктом впливу будуть умови, які породжують тіньову економіку, а не вона сама. Тобто вплив має бути спрямований не на наслідки, а на причини.

Залежно від періоду впливу і характеру розв'язуваних завдань політики щодо детінізації економіки можна виділити стратегію детінізації економіки та тактику детінізації економіки.

Отже, зменшення частки тіньової діяльності підприємств передбачає розробку і здійснення органами державної влади політики детінізації економіки, специфіка якої знаходить відображення в її структурі, цілях, задачах та напрямках. Політика щодо детінізації економіки буде потужним важелем з подолання економічної кризи в Україні, забезпечить структурну перебудову економіки і створить базу сталого розвитку вітчизняного конкурентоспроможного виробництва.

Існують базисні основи до формування державної політики щодо детінізації економіки:

І. Детінізаційна політика повинна бути складовою частиною програми соціально-економічного розвитку країни, так як тіньова економіка охопила все сфери суспільного виробництва. Таким чином, політика детінізації економіки не може існувати ізольовано поза взаємозв'язку, взаємодії та взаємовпливу з іншими державними політиками спрямованими на соціально-економічний розвиток країни.

II. Визначати пріоритетні галузі економіки, куди при стимулюючій державній політиці можна буде залучити капітали тіньового сектора економіки. При визначенні пріоритетів необхідно враховувати перспективи розвитку техніки і технології, для визначення найперспективніших галузей 5-го та 6-го технологічних укладів, а також галузей, що випускають кінцевий продукт, де у національних виробників є можливість зайняти провідне місце на світовому ринку.

III. При розробці та здійсненні політики детінізації економіки необхідно знайти «золоту середину» між дією ринкового механізму саморегулювання та державним регулюванням економіки. Відзначимо, що активне втручання держави в економіку за високого рівня її монополізації призводить до неефективності автоматичних регуляторів державної економічної політики. Ситуація в економіці України це підтверджує. Таким чином, держава повинна сконцентруватися на заходах непрямого впливу на економіку (зв'язавши при цьому в єдине ціле структурну, податкову, митну, амортизаційну, науково-технічну, інвестиційну, інноваційну політики).

Висновки і перспективи подальших досліджень. Політика щодо детінізації економіки України є складовою частиною державної економічної політики по формуванню та регулюванню мотивів та стимулів у господарюючих суб'єктів для роботи в легальному секторі економіки. Реалізація державної політики щодо зменшення тіньового сектора економіки полягає у розробці та реалізації економічних, фінансових, грошово-кредитних, організаційних та інших механізмів.

Відзначимо, що при реалізації даної програми необхідно враховувати, що за роки економічних реформ відбулося зниження якості трудових ресурсів, триває процес «відплив умів», практично припинили існування галузі високих технологій (авіабудування, машинобудування, мікроелектроніка та інші). Тому заходи щодо детінізації економіки повинні йти в комплексі з заходами по структурній перебудові економіки.

Таким чином, в основі конкретного механізму легалізації тіньового сектору економіки має лежати комплекс адміністративних, економічних та правових заходів і методів впливу на суб'єкти, які в ній функціонують.

Підбиваючи підсумок, відзначимо, що для успішного зменшення масштабів тіньового сектора економіки, як теоретичним, так і практичним завданням державної економічної політики є формування та реалізація механізму державного регулювання процесу детінізації економіки України. Досі такого механізму в трансформаційній економіці України не існує.

Література

1. Gutmann P. The Subterranean Economy. *Financial Analysts Journal*, 1977. Vol.33.
2. Feige E. Overseas holding of U.S. currency and the underground economy. In: Pozo, S. (Ed), *Exploring the Underground Economy: Studies of legal and unreported activity*. W. E. Upjohn Institute for employment Research \ E. Feige. Kalamazoo, 1996. P. 5–62.
3. Турчинов О. В. Тіньова економіка: теоретичні основи дослідження. К.: АртЕк, 1995. 300 с.
4. Телецька Ю.О., Іванюк В.В. Легалізація тіньової зарплати: переваги, недоліки та заходи протидії. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://chtei-knteu.cv.ua/herald/content>.
5. Методика розрахунку рівня економічної безпеки України: наказ Міністерства економіки України №60 від 02.03.2007 [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.uazakon.com/documents/date_6s/pg_gewqwi/index.htm
6. Радаев В. Деформализация правил и уход от налогов в российской хозяйственной деятельности. *Вопросы экономики*. 2001. №6. С. 60-79.

7. Податковий кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. №13-14, №15-16, №17, ст. 112 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>
8. Paying taxes. The global pictures. [Електронний ресурс]. Режим доступу: www.pwc.com/payingtaxes
9. Закон України «Про інвестиційну діяльність» від 18.09.1991 № 1560-XII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1991, N47, ст.646, Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1560-12>
10. Закон України «Про інноваційну діяльність» від 04.07.2002 № 40- IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2002, N36, ст.266, станом на 05.12.2012. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/40-15>
11. Закон України «Про пріоритетні напрямки інноваційної діяльності в Україні» від 08.09.2011 № 3715-VI. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2012, N19-20, ст.166 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3715-17>

References

1. Gutmann P. The Subterranean Economy. *Financial Analysts Journal*, 1977. Vol. 33.
2. Feige E. Overseas holding of U.S. currency and the underground economy. In: Pozo, S. (Ed), *Exploring the Underground Economy: Studies of legal and unreported activity*. W. E. Upjohn Institute for employment Research \ E. Feige. Kalamazoo, 1996. P. 5–62.
3. Turchynov O. V. *Tinova ekonomika: teoretychni osnovy doslidzhennia*. K.: ArtEk, 1995. 300 s
4. Teletska Yu.O., Ivaniuk V.V. Lehalizatsiia tinovoi zarplaty: perevahy, nedoliky ta zakhody protydiv. [Elektronnyi resurs]. URL: <http://chtei-knteu.cv.ua/herald/content>.
5. *Metodyka rozrakhunku rivnia ekonomichnoi bezpeky Ukrainy: nakaz Ministerstva ekonomiky Ukrainy №60 vid 02.03.2007* [Elektronnyi resurs]. URL: http://www.uazakon.com/documents/date_6s/pg_gewqwi/index.htm
6. Radaev V. Deformalyzatsiia pravyl y ukhod ot nalohov v rossiyskoi khoziaistvennoi deiatelnosti. *Voprosy ekonomiki*. 2001. №6. S. 60-79. [in Russian]
7. Podatkovyi kodeks Ukrainy. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2011. №13-14, №15-16, №17, st. 112 [Elektronnyi resurs]. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>
8. Paying taxes. The global pictures.[Electronic resource]. URL: www.pwc.com/payingtaxes
9. Zakon Ukrainy «Pro investytsiinu diialnist» vid 18.09.1991 № 1560-KhII // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR), 1991, N47, st.646, Elektronnyi resurs]. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1560-12>
10. Zakon Ukrainy «Pro innovatsiinu diialnist» vid 04.07.2002 № 40- IV // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR), 2002, N36, st.266, stanom na 05.12.2012. [Elektronnyi resurs]. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/40-15>
11. Zakon Ukrainy «Pro priorytetni napriamky innovatsiinoi diialnosti v Ukraini» vid 08.09.2011 № 3715-VI. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR), 2012, N19-20, st.166 [Elektronnyi resurs]. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3715-17>